

ZBORNÍK

SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

**ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI**

ARCHEOLÓGIA

22

**ROČNÍK
CVI – 2012**

ZBORNÍK
SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA

CVI – 2012
ARCHEOLÓGIA
22

Redakčná rada

PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda), Mgr. Radoslav Čambal,
PhDr. Beata Egyházy-Jurovská, PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD.,
PhDr. Matej Ruttkay, CSc., PhDr. Etela Studeníková, CSc.,
PhDr. Vladimír Turčan, PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Zostavovateľ

PhDr. Vladimír Turčan

Autori fotografií a kresieb:

Alexander Botoš, Radoslav Čambal, Zdeněk Farkaš, Igor Choma, Alžbeta Nagyová,
Lucia Pilková, Marián Soják, Barbara Zajacová, Dušan Tatar, Marián Vizdal,
Archív SNM-Archeologické múzeum Bratislava

Mapové podklady: Martin Bartík, Mário Bielich

Preklad do nemeckého a anglického jazyka: Jana Kličová, Ľubomíra Kuzmová a autori
Preklad do slovenského jazyka: Radoslav Čambal

Posudzovatelia:

PhDr. Juraj Bartík, PhD., Mgr. Igor Bazovský, PhD., Mgr. Radoslav Čambal,
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD., Prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., Dr. Peter C. Ramsel,
PhDr. Vladimír Turčan

Layout, tlač: KOMPRINT, spol. s r.o., Bratislava

Vydalo: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2012
Náklad 400 kusov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum 2012

ISBN 978-80-8060-296-3

OBSAH – INHALT

<i>Zdeněk Farkaš: Nálezy kultúry ľudu so starou lineárnou keramikou zo Stupavy</i>	7
<i>Funde der Kultur der ältesten Linearbandkeramik aus Stupava</i>	12
<i>Gabriel Nevizánsky – Radovan Fodor – Vítazoslav Struhár: Sídliškový objekt bolerázskej skupiny z Abrahámu</i>	13
<i>Ein Siedlungsobjekt der Boleráz-Gruppe aus Abraham</i>	22
<i>Juraj Bartík: Drobné nálezy z opevnenej osady maďarovskej kultúry v Budmericiach</i>	23
<i>Kleinfunde aus der befestigten Siedlung der Maďarovce-Kultur in Budmerice</i>	29
<i>Robert Bača: Medená dýka z Banky (okr. Piešťany)</i>	31
<i>Ein Kupferdolch aus Banka (Bez. Piešťany)</i>	38
<i>Robert Bača – Juraj Bartík: Kamenný kadlub z obce Dojč</i>	39
<i>Eine steinerne Gussform aus Dojč</i>	41
<i>Lucia Hlavenková – † Lev Zachar: Sídliškový objekt z mladšej doby bronzovej v Šaštíne-Strážach</i>	43
<i>Ein Jungbronzezeitliches Siedlungsobjekt in Šaštín-Stráže</i>	57
<i>Anita Kozubová: Vreckový nožík alebo britva? K interpretácii niektorých predmetov z kosti a parohoviny z pohrebísk vekerzugskej kultúry (na základe nálezov z chotínskych pohrebísk)</i>	59
<i>Ein Taschen- oder ein Rasiermesser? Zur Interpretation einiger Knochen- und Geweihgegenstände aus Gräberfeldern der Vekezug-Kultur (anhand der Funde aus den Gräberfeldern von Chotín)</i>	75
<i>Igor Bazovský: Kostrový hrob z prelomu staršej a mladšej doby železnej z Bernolákova</i>	79
<i>Ein Körpergrab aus der Wende der Späthallstatt und Frühlatènezeit aus Bernolákovo</i>	84
<i>Alena Šefčáková: Antropologická analýza kostrového nálezu z prelomu staršej a neskorej doby železnej z Bernolákova – poloha Šakoň</i>	85
<i>Anthropologische Analyse des Skelettenfundes aus der Wende der Späthallstatt und Frühlatènezeit aus Bernolákovo – Flur Šakoň</i>	85
<i>Radoslav Čambal: Frühlatènezeitliche Gräberfeld von Stupava. Ausgrabungen in Jahre 1929</i>	87
<i>Včasnotaténske pohrebisko v Stupave. Výskum v roku 1929</i>	111
<i>Lucia Pilková: Keltská bronzová zoomorfná spona z Marcelovej zbierky</i>	121
<i>Eine frühlatènezeitliche bronzene Tierkopffibel aus der Marcel-Sammlung</i>	124
<i>Radoslav Čambal: Keltská plastika kanca zo Slovenskej Novej Vsi</i>	125
<i>Eine keltische Eberplastik aus Slovenská Nová Ves</i>	129
<i>Peter Trebsche: Größe und Wirtschaftsstruktur latènezeitlicher Flachlandsiedlungen im österreichischen Donaauraum</i>	131
<i>Velkosť a ekonomické štruktúry nížinných sídlisk z doby laténskej v rakúskom Podunajske</i>	161
<i>Kristina Adler-Wölfl: Spätlatènezeitliche Fundstellen in Wien</i>	169
<i>Neskorolaténske náleziská vo Viedni</i>	188
<i>Miroslava Daňová – Marián Soják: Prsteň s nápisom UTERE FELIX z Liptova</i>	189
<i>Ein Ring mit der Inschrift „Utere Felix“ aus Liptau</i>	192
<i>Péter Prohászka – Sándor Trugly: Avarské nálezy zo 7. storočia z Komárna z Bercsényiho (dnes Gombaiho) ulice</i>	193
<i>Die awarischen Funde von Komárno – Bercsényi (Heute Gombai) Strasse aus dem 7. Jahrhundert</i>	203
<i>Mário Bielich – Terézia Vangľová – Barbara Zajacová: Archeologický výskum v centre mesta Žilina</i>	205
<i>Archäologische Ausgrabungen im Stadtzentrum von Žilina</i>	215
<i>Martin Kvietok: Dva stredoveké keramické súbory zo Starých Hôr (okr. Banská Bystrica)</i>	217
<i>Two medieval pottery assemblages from Staré Hory (Banská Bystrica Dist.)</i>	233

<i>Alexander Botoš: Novoveká studňa z Rimavskej Soboty</i>	235
<i>Neuzeitliche Brunnen aus Rimavská Sobota</i>	249
KOLOKVIUM	
<i>Vladimír Turčan: Desiate kolokvium k otázkam rímsko-germánskej archeológie</i>	251
<i>Das Zehnte Kolloquium zur Problematik der römisch-germanischen Archäologie</i>	252
<i>Erik Hrnčiarik: Roman building ceramics in the barbarian environment in Slovakia</i>	253
<i>Rímska stavebná keramika v barbarkom prostredí na Slovesnsku</i>	258
<i>Kristian Elschek: Römisches Baumaterial, Dachziegeln und Ziegeln vom Záhorie-Gebiet und aus Zohor (Westslowakei)</i>	259
<i>Rímsky stavebný materiál, strešná krytina a tehly zo Záhoria a zo Zohora (Západné Slovensko)</i>	265
<i>Ondrej Šedo: Objekty s nálezy cihel zkoumané v průběhu výzkumu v trati Mušov-Neurissen</i>	267
<i>Objekte mit Ziegelfunden aus der Grabung in der Flur Mušov – Neurissen</i>	275
<i>Vladimír Turčan: Antická stavebná keramika v germánskych objektoch stupavského regiónu</i>	277
<i>Antike Baukeramik in germanischen Befunden aus der Stupavaer Region</i>	280
<i>Anton Karabinoš – Marián Vizdal: Nálezy tehliarskych výrobkov v Ražanoch a ich historická a technická Analýza</i>	281
<i>Die in Ražňany aufgefundenen Ziegelprodukte und ihre historische und technische Analyse</i>	291
<i>Igor Bazovský: Nálezy rímskej stavebnej keramiky v germánskych objektoch z obdobia sťahovania národov v Bratislave-Rusovciach</i>	293
<i>Funde von römischer Baukeramik aus germanischen Objekten der Völkerwanderungszeit in Bratislava – Rusovce</i>	297
RECENZIE	299

DROBNÉ NÁLEZY Z OPEVNENEJ OSADY MAĎAROVskej KULTÚRY V BUDMERICIACH

JURAJ BARTÍK

Keywords: *Maďarovce Culture, Budmerice, willow-leaf-shaped knife/dagger, antler button, casting mould, loaf-shaped idol*

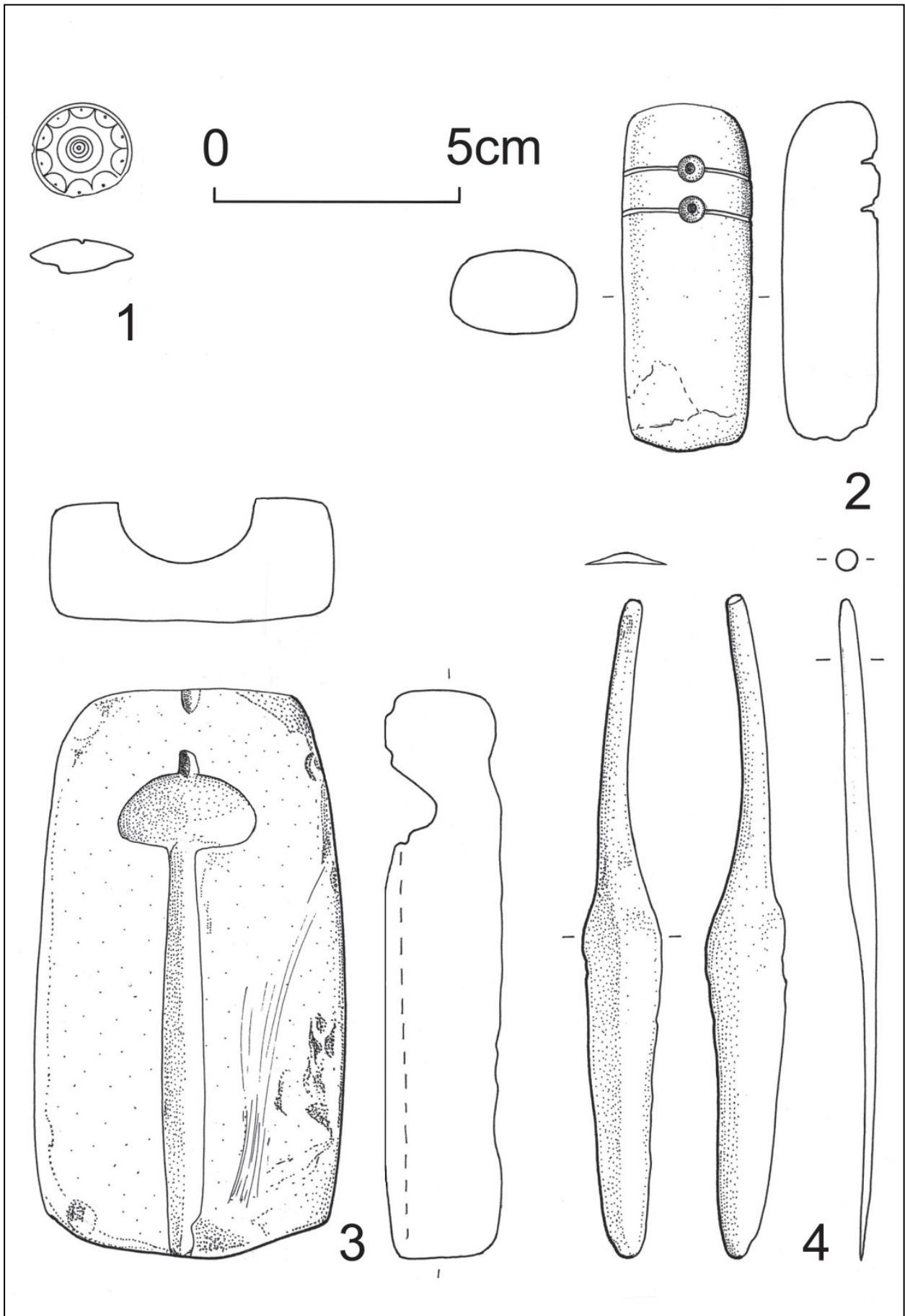
Abstract: *Small finds from a fortified settlement of the Maďarovce culture at Budmerice. From the settlement area we present 4 surface finds, which we assign to people of the Maďarovce culture. An untypical knife or dagger probably counts among willow-leaf-shaped industry. A bone or antler disc is decorated with a star-shaped ornament, similarly to pinheads and discoid butts of axes of this culture. From the locality also comes a casting mould for Gajary-type pins or disc-headed pins. Mineralogical and petrographical analysis of the loaf-shaped idol has shown that it is a local product. The surface finds under review are being associated with habitation from the Early Bronze Age or from the beginning of the Middle Bronze Age.*

Opevnenú osadu na polohe Farárova roľa nachádzajúcu sa na rozhraní katastrov obcí Budmerice a Jablonec uviedol do povedomia odborníkov A. Točík (Točík 1962, 81). Z juhozápadnej strany je ohraničená strmým brehom potoka Gidra, severovýchodnú stranu chránia línie opevnenia prejavujúce sa na leteckej snímke ako podkovovito zahnuté tmavé pásy (Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995, 55, obr. 34; Kuzma 2002, obr. 74). Na lokalite a v jej okolí prebehli záchranné archeologické výskumy menšieho rozsahu (Farkaš/Cheben/Kuzma 1981, 491; Kuzma 2002, 96). Z polohy a jej okolia boli opakovane publikované početné zberové nálezy (Bátora 1985, 44; Bartík 1993, 13; Bartík/Voštínár 1992, 21; Bátora/Marková 1998, 27). V súčasnosti je osada v Budmericiach systematicky skúmaná (Jelínek/Vavák/Hlavatá 2011, 1) a v blízkej budúcnosti sa pravdepodobne dočká súborného spracovania. Preto pokladáme za užitočné upozorniť na štyri povrchové nálezy z vnútra opevneného areálu, ktoré môžu prispieť k celkovému obrazu o osídlení nositeľov maďarovskej kultúry na lokalite.

Predmet z kovu pokrytého zelenou patinou pozostáva z trňa kruhového prierezu prechádzajúceho do rozšírenej čepele strechovitého prierezu. Rozmery: celková dĺžka 135 mm, najväčší priemer trňa 6 mm, najväčšia šírka čepele 15,5 mm, hrúbka čepele 1-2,6 mm (obr. 1: 4). Hmotnosť: 20,01g. Uloženie: Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum (ďalej SNM-AM), evid. číslo: AP 76 218.

Predmet z Budmeríc pripomína tvarom i rozmermi dýku. Od známych dýk z ranej i staršej doby bronzovej sa ale odlišuje spôsobom prichytenia rukoväte dlhým trňom namiesto nitov a štíhlym obrysom čepele namiesto trojuholníkovitého. Jeho najvýraznejším znakom je však nesymetrický prierez čepele s jednou stranou strechovitého prierezu s rebrom a druhou plochou, bez rebra. Predpokladám, že predmet patrí do skupiny výrobkov tvaru vrbového listu. Uvedená skupina predovšetkým medenej industrie pozostáva prevažne z ozdôb, len menšia časť „vrbových listov“ slúžila iným účelom. Popri rovných listoch ukončených nitmi, ktoré sú na základe spôsobu pripevnenia predpokladanej drevenej rukoväte interpretované ako dýky nechýbajú ani nezatočené exempláre ukončené rovnými trňmi pokladané za nože. Niektoré nože tvaru vrbového listu, napríklad z pohrebísk v Branči a v Blatnom (Vladár 1973, 158; Bartík 2008, 62, obr. 2: 2) môžeme označiť za typologických predchodcov predmetu z Budmeríc. Ten má však výraznejší hrot a je celkovo masívnejší. Je zrejme, že funkčné odlišenie dýk a nožov v ranej a na počiatku staršej doby bronzovej nie je možné, že obidve kategórie slúžili spolu s dlhými silexovými čepeľami ako univerzálny nástroj, čo je v súlade s ich zhodným uložením v oblasti pásu pochovaných osôb. Predmetu z Budmeríc sú štíhlym obrysom ukončeným trňom blízke dve „bronzové dýky alebo nože“ nájdené „vo vrstve I“ opevnenej osady otomansko-fúzesabonyského kultúrneho komplexu (ďalej OFKK) v Barci (Hájek 1961, 72, Abb. 14). Na obidvoch nedostatočne vyobrazených a bližšie neopísaných exemplároch žiaľ nepoznáme prierezy čepele a trňov, preto je ich príbuznosť s nožom či dýkou z Budmeríc možná, nie však bezpečne doložená. Lepšie podklady pre porovnanie poskytuje „predmet z trňom tvaru vrbového listu“ z hrobu č. 108 z pohrebiska OFKK v Hernádkak v strednom Potisí, ktorý sa s exemplárom z Budmeríc zhoduje aj asymetrickým prierezom čepele (Schalk 1992, 369).

Časové zaradenie predmetu z Budmeríc sa dá oprieť o skutočnosť, že v oblasti rozšírenia nitrianskej a únětickej kultúry na západnom Slovensku predstavuje najpokročilejšiu variantu nožov tvaru vrbového listu stojacu typologicky na konci ich vývoja. Isté indície pre datovanie uvedeného artefaktu poskytujú tiež 3 exempláre z vý-

Obr. 1 Budmerice 1-4

chodnej časti karpatskej kotliny. Pokým na pohrebisku v Hernádkak pochovávali počas prvých dvoch počiatkových stupňov OFKK, osídlenie v Barci je ako celok mladšie (Šteiner 2009, 77, 85). Podľa súčasného pohľadu na prežívanie industrie tvaru vrbového listu až na prelom stupňov BA1 a BA2 (Bátora 1996, 64) by sme „nôž alebo dýku“ z Budmeríc priradili nositeľom mladšieho stupňa nitrianskej, alebo až nositeľom nasledujúcej únětickej kultúry. Spôsob získania predmetu povrchovým zberom priamo nedokladá súvislosť s maďarovským osídlením a nevylučuje možnosť, že sa čepeľ ocitla na mieste neskôr vybudovanej opevnenej osady náhodou. Za pravdepodobnejšiu ale pokladáme možnosť, že obdobné nože či dýky prežívali ako slepá ulička vývoja industrie tvaru vrbového listu až do pokročilej staršej doby bronzovej, do rozvinutého stupňa A2 (nálezy z osady rozvinutej OFKK v Barci) a predmet môžeme spojiť s počiatkom osídlenia polohy Farárova roľa v staršej dobe bronzovej, v uněticko – maďarovskom stupni maďarovej kultúry.

Mierne oválny terčik vyhotovený z kosti alebo parohu. Predmet má šošovkovitý prierez. Horná strana vyhladená, zdobená, spodnú stranu s len nahrubo orezaným povrchom ukončuje lom s priemerom 12-14mm. Rozmery: 21 x 19mm, zachovaná hrúbka 6mm (obr. 1: 1). Uloženie: SNM-AM, evid. číslo: AP 64 506.

Pôvodný tvar už predbežne zverejneného predmetu (Bartík/Štrbík 1996, 25, obr. 4: 1) nepoznáme. Pokým čelná, rytím zdobená strana sa nám zachovala temer v úplnosti, lom na zadnej strane ukazuje, že máme k dispozícii len časť pôvodného objektu. O jeho funkcii môžeme uvažovať na základe niektorých nálezov zo staršej a z počiatku strednej doby bronzovej, ktoré sa budmerickému terčiku do istej miery podobajú. Ak odlomená časť tvorila kuželovitý trň, môže sa jednať o časť gombíka ukončujúceho rukoväť dýky, aké sa používali v kovovej i kostenej forme (Márton 1930, 14). Ďalšou možnosťou je, že máme k dispozícii len polovicu pôvodného artefaktu, ktorý tvoril spolu s rovnako stvárnenou, zrkadlovo postavenou časťou tzv. dvojité gombík spínajúci remeň alebo textil. Tie sú v staršej až mladšej dobe bronzovej rozšírené predovšetkým na severe Európy (napr. Broholm 1944, 19: 1-4), ojedinelý exemplár z parohoviny zdobený špirálovitým ornamentom však nechýba ani na juhu karpatskej kotliny, na lokalite Vršac (Uzelac 1975, 137, XII: 112). Treťou, najpravdepodnejšou možnosťou je, že predmet z Budmeríc slúžil ako ozdoba nášivka na odevu alebo kónskom postroji a odlomenú časť tvorilo uško alebo prevliečka. Rôzne veľké terčiky z parohu, kosti i kovov s výzdobnou čelnou stranou sú v staršej a na počiatku strednej doby bronzovej rozšírené v priestore od Anatólie po strednú Európu (David 2001, 51, Olexa/Pitorák 2004, 309, obr. 1: 5, Tihelka 1960, 90, obr. 23: 9). Nech už bola pôvodná funkcia terča z Budmeríc akákoľvek, predmet mal predovšetkým zdobiť. Vyryté výzdobné prvky - sústredené kružnice, poloblúky i vpichy a ich kombinácie sa v staršej a na počiatku strednej doby bronzovej bežne používali na kovových ozdobách a zbraniach okruhu Hajdusámson – Apa (David 2002, 93, 113), priamu analógiu k výzdobe terčika z Budmeríc však na kosti alebo parohu nepoznáme. Desiatícipový hviezdicovitý vzor poskladaný z oblúkov je blízky výzdobe hlavíc kosákovitých ihlíc alebo tylových častí sekeromlatov kotúčovitého tvaru (David 2002, 119). Napríklad dve hlavice ihlíc z hromadného nálezu bronzov z Lubej zobia 9 a 10 cípe hviezdice (Bartík/Schreiner 2010, 20). Predpokladáme, že terčik z Budmeríc je kvalitným výrobkom umeleckého remesla zo staršej a počiatku strednej doby bronzovej podobne, ako iné zdobené výrobky nositeľov maďarovej kultúry vyrezané z kosti alebo parohu (Točík 1959, 28).

Polovica dvojdielného kadľubu tvaru nepravidelného lichobežníka. Jeho zadná a bočné steny sú nahrubo vyhladené s lokálnymi poškodeniami. Na čelnej stene vyhladenej do roviny sa nachádza vyhlbenina polguľovitého tvaru ukončená výbežkom polkruhovitého prierezu. V spodnej časti pokračuje žliabkom polkruhovitého prierezu siahajúcim až po okraj kadľubu. Predmet je vyhotovený z jemnozrneného pieskovca svetlosivej farby, ktorého najbližší výskyt je v bradlovom pásme Malých Karpát v okolí Čachtíc¹. Najväčšie rozmery kadľubu: 119x64x23 mm, Priemer polguľovitej vyhlbeniny: 28mm (obr. 1: 3). Uloženie: súkromná zbierka.

Predmet slúžil ako odlievacia forma na ihlice s veľkou polguľovitou až diskovitou hlavice. Je zrejme, že do výbežku na hornej časti hlavice upevňovali priečku, ktorá počas procesu odlievania vytvorila priečný otvor a zároveň upevňovala hlinené jadro, ktoré masívnu hlavicu odľahčovalo. Žliabok polkruhovitého prierezu slúžiaci na odliatie ihly s dĺžkou 84mm je vzhľadom k rozmerom hlavice krátky, jeho priemer (až 7 mm) je ale predimenzovaný takže predpokladáme, že hrubý odliatok bol v procese výroby upravený kutím a ihla týmto spôsobom zúžená a predĺžená. Na forme sa nenachádza lievikovitý otvor, takže tekutý kov musel byť nalievajúci cez žliabok polkruhovitého prierezu. Už K. Willvonseder pozoroval, že zväčšovanie priemeru hlavíc ihlíc s guľovitou hlavice a ich stláčanie – čím nadobudli diskovitý tvar – ako aj kosákovité zahnutie ihiel viedlo v strednej dobe bronzovej k postupnému pretvoreniu na typické kosákovité ihlice (Willvonseder 1937, 106). Uvedenú základnú vývojovú líniu však nemôžeme úplne generalizovať. Kamenná platňa zo sídliska veteřovskej kultúry v katastri dolnorakúskej obce Pulkau má na jednej strane odlievaciu formu na ihlicu ukončenú polguľovitou hlavice menších rozmerov a na druhej strane formu na lievikovitý závesok, ktorá kadľub datuje do kosziderskej doby (Benkovsky-Pivovarová 1981, 71). Je teda zrejme, že na počiatku strednej doby bronzovej sa v oblasti rozšírenia kultúrneho okruhu Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen používali ihlice zo stlačenou polguľovitou hlavice väčších i menších rozmerov. Z oblasti rozšírenia maďarovej kultúry na západnom Slovensku sú známe odlievacie

formy na ihlice s polguľovitou až diskovitou hlavicou z opevnenej osady vo Veselom (Bartík 1998, 27). Priemery ich hlavic 23 a 34mm ukazujú, že budmerická je veľkosťou 28mm „v strede“. Pri úvahe, aký typ ihlíc do formy z Budmeríc odlievajú sa môžeme oprieť o tvar a rozmery hlavice ako aj o skutočnosť, že bola šikmo prederavená. V oblasti rozšírenia maďarovskej kultúry by sa mohlo jednať o ihlicu typu Gajary (s väčším priemerom hlavice ako na eponymnom nálezisku) alebo o ihlicu s diskovitou hlavicou, ktoré sa síce doteraz v nálezoch z maďarovských sídlisk a pohrebísk nevyskytli, avšak kadlub na ich výrobu áno (Novotná 1980,43, Bartík 1998, 27). V prípade odlievacej formy z Budmeríc sa asi nepomýlime ak predpokladáme, že ju vyrobili na počiatku strednej doby bronzovej nositelia najmladšieho stupňa maďarovskej kultúry. Spolu s novoobjavenými kadlubmi, dýžňou a tégľom (Jelínek/Vavák/Hlavatá 2011, 2, 3) potvrdzuje, že medzi remeselníkmi opevnenej osady v katastrálnom území Budmeríc nechýbal kovolejár.

Neúplný predmet z keramiky sivej farby, pokrytý starostlivo vyhladenou oranžovo-hnedou vrstvičkou. Jeden koniec podlhovastej tyčinky elipsovitého prierezu je zaoblený, druhý sekundárne odlomený. V blízkosti zachovaného ukončenia sú z prednej strany dve priečne ryhy kombinované s vpichmi kruhového tvaru. Rozmery: celková zachovaná dĺžka 70,5 mm, prierez 27 x 18 mm (obr. 1: 2). Hmotnosť zachovanej časti: 46,3g . Uloženie: SNM-AM, Inv. číslo: 75 946.

Predmet patrí ku skupine nálezov označovaných ako „Bochníkovité idoly“, „Tavolette enigmatique“ či „Gemusterte Tonobjekte“, ktoré kvôli rozšíreniu presahujúcom strednú Európu a doteraz neobjasnenej funkcii -ktorá im priniesla prívlastok tajuplné objekty – opakovane priťahujú pozornosť generácií bádateľov. Od prvých súborných prác o bochníkovitých idoloch v sedemdesiatych rokoch (Fasani 1970, 91; Bándi 1974, 237) počet známych exemplárov narástol a v súčasnosti presiahol 330 kusov (Picoli/Zanini 2011, 34). Jedným z ťažísk ich výskytu je severné Taliansko, predovšetkým údolie rieky Pád, ojedinelé exempláre však pochádzajú tiež zo strednej Apeninského polostrova z Umbrie a Latia, z ostrovov Sardínia a Korzika ako aj z poloostrova Istria. Druhým ťažiskom je Podunajsko, od enklávy pri Bodamskom jazere cez Bavorsko, Rakúsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Chorvátsko po Bulharsko. Ojedinelé exempláre nechýbajú v strednom Nemecku, v Poľsku a dokonca na Ukrajine. Podunajské a severotalianske centrá výskytu prepájajú ojedinelé exempláre z Álp (Köninger 1977, 429; Sidoli 2003, 141; Fogel 1999, 79; Picoli/Zanini 2011, 34). Najstarší exemplár z lokality Rubiera v severnom Taliansku sa spája s neskoroneolitickou kultúrou zvoncovitých pohárov, ťažisko výskytu bochníkovitých idolov patrí do staršej a počiatku strednej doby bronzovej a len výnimočne prežívajú do pokročilej strednej doby bronzovej (Köninger 1977, 447; Chvojka/Michálek 2003, 83). Na Slovensku sa vyskytujú len v západnej časti, z východného Slovenska zatiaľ nie sú známe. Situácia sa pravda môže zmeniť, pretože na lokalitách OFFK v severovýchodnom Maďarsku bochníkovité idoly nechýbajú (Koós 2008, 55). Na západnom Slovensku sa spájajú výlučne s maďarovskou kultúrou a to s jej vážskou, nitrianskou i pohronsko-ipeľskou skupinou. Od ich posledného spracovania na území Slovenska (Bartík/Bača 1999, 13) narástol počet opevnených i neopevnených lokalít s ich výskytom z 10 na 14 a počet známych exemplárov stúpol z 58 na 71. Z týchto pochádza 16 zo sídliskových objektov, časové zaradenie umožňujú aj viaceré z vrstiev. Na základe výskytu bochníkovitých idolov v spodných i horných sídliskových vrstvách opevnenej osady v Nitrianskom Hrádku je zrejme, že s ich zhotovovaním môžeme počítať už od počiatočného stupňa maďarovskej kultúry (Bartík/Bača 1999, 16). Po publikovaní v zahraničí uloženého súboru sídliskových nálezov z Maďaroviec sa ukázalo, že prvý bochníkovitý idol získal na území Slovenska (i v strednej Európe) už v druhej polovici 19. storočia barón E. Nyári, ktorý ho v r. 1872 daroval múzeu Correr v Benátkach (Gili 1999, 54).

Bochníkovitý idol z Budmeríc bol podrobený mineralogicko-petrografickej analýze s cieľom definovať spôsob jeho zhotovenia, teplotu výpalu, ako aj pôvod suroviny. Štruktúra keramickej hmoty odpovedá veľmi jednoduchému spôsobu výroby – modelovaniu v ruke stláčaním a valkaním. Zuhľadnenie organických zvyškov poukazuje na teplotu výpalu v intervale 600-700 °C v oxidačno-redukčnej atmosfére, v otvorenom ohnisku alebo v jednoduchej peci bez možnosti kontroly plameňa. Keramická hmota, predovšetkým primiešané ostrivo z metamorfovaných hornín, zväčša fylitov odpovedá hrubostennej keramike z tej istej lokality, čiže u idolu z Budmeríc sa jedná o miestny výrobok (Bartík/Gregor 2011, 117). Z lokality pochádza nepublikovaný fragment ďalšieho bochníkovitého idolu (Jelínek/Vavák/Hlavatá 2011, 1).

POZNÁMKY:

¹ Za určenie materiálu a cenné rady ďakujem Mgr. Milošovi Gregorovi, PhD. z Prírodovedného múzea Slovenského národného múzea.

LITERATÚRA

- Bándi 1974* – G. Bándi: Über den Ursprung und die historischen Beziehungen der Tonstempel der bronzezeitlichen Gruppen: Madarovce und Polada. *Preist. Alpina* 10, 1974, 237-252.
- Bartík 1993* – J. Bartík: Hromadný nález bronzov z Budmeríc – Jablonca. *Zborník SNM* 87, *Arch.* 3, 1993, 13-20.
- Bartík 1998* – J. Bartík: Die Nadeln mit diskusförmigem Kopf in der Slowakei. *VSL Pravek* 5, 27-32, 1998, 27.
- Bartík 2008* – J. Bartík: Okresy Pezinok, Senec, Bratislava, osídlenie v dobe bronzovej. In: *Carnuntum – Gerulata*, Bratislava 2008, s. 59-77.
- Bartík/Bača 1999* – J. Bartík/R. Bača: Bochníkovité idoly z Veselého. (Brotlaibidole aus Veselé). *Zborník SNM* 93, *Arch.* 9, 1999, 13-25.
- Bartík/Gregor 2011* – J. Bartík/M. Gregor: Tavolette enigmatiche dalla Slovacchia. Enigmatic tablets from Slovakia. In: *Enigma. Un antico processo di interazione europea: Le Tavolette Enigmatiche. An ancient Europe; an interaction: the Enigmatic Tablets XIV. Supplemento Annali Benacensi Cavriana*, 2011, 116-117.
- Bartík/Schreiner 2010* – J. Bartík/M. Schreiner: Ein Bronzehortfund aus der Gemeinde Lubá. *Zborník SNM* 104, *Arch.* 20, 2010, 17-32.
- Bartík/Štrbík 1996* – J. Bartík/J. Štrbík: Prieskum v povodí malokarpatských potokov. In: *AVANS 1994*, Nitra 1996, 25.
- Bartík/Voštínár 1992* – J. Bartík/L. Voštínár: Stredoveké a halštatské nálezy z Jablonca. *AVANS 1990*, Nitra 1992, 21.
- Bátora 1985* – J. Bátora: Prieskum zameraný na zistenie sídlisk zo začiatku doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. *AVANS 1984*, Nitra 1985, 42-45.
- Bátora 1996* – J. Bátora: Zur Problematik des Ausklingens der weidenblattförmigen Kupferindustrie im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Budapest 1996, 61-73.
- Bátora/Marková 1998* – J. Bátora/K. Marková: Z prieskumu Budmeríc a Jablonca. *AVANS 1996*, Nitra 1998, 27-28.
- Benkovsky-Pivovarová 1981* – Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur jüngsten Phase der Věteřov- Kultur in Niederösterreich. In: *Arch. Austriaca* 65, 1981, 71-74.
- Broholm 1944* – H.C. Broholm: Danmarks Bronzealder 2. Kobenhaven 1944.
- David 2001* – W. David: Zu den Beziehungen zwischen Donau-Karpatenraum, osteuropäischen Steppengebieten und ägeisch-anatolischem Raum zur Zeit der mykenischen Schachtgräber unter Berücksichtigung neuerer Funde aus Südbayern. *ANODOS I*, 2001, 51-80.
- David 2002* – W. David: Studien zu Ornamentik und datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta. *Bibliotheca musei Apulensis* 18. Alba Iulia 2002.
- Farkaš/Cheben/Kuzma 1981* – Z. Farkaš/I. Cheben/I. Kuzma: Nové nálezy z Budmeríc. *Arch. Rozhledy* 32, 1981, 491-500.
- Fasani 1970* – L. Fasani: Sul significato cronologico dei cosiddetti „Oggetti enigmatici“ dell'età del bronzo dell'Italia settentrionale. *Mem. Mus. Civ. St. Nat.* 18, 1970, 91-112.
- Fogel 1999* – J. Fogel: Europejskie „Idole chlebkowate“ z wczesnej epoki brązu. Próba nowej interpretacji treści metodami matematycznymi. (European „Bread-like idols“ from the early bronze Age. Attempt of new interpretation of the idea by mathematical methods.). *Folia praehistorica Posnaniensia* 9, 1999, 79-133.
- Gili 1999* – E. Gili: I materiali archeologiche della raccolta Nyari del Museo Civico Correr di Venezia. Roma 1999.
- Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995* – E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS 1993*, Nitra 1995, 54-58.
- Hájek 1961* – L. Hájek: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. In: *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit*, Nitra 1958. Bratislava 1961, 59-76.
- Chvojka/Michálek 2003* – O. Chvojka/ J. Michálek: Sídlíště ze střední doby bronzové u Radčic – Vodňan, okres Strakonice. In: *Pam. Arch* 94, 2003, 83-160.
- Jelínek/Vavák/Hlavatá 2011* – P. Jelínek/J. Vavák/J. Hlavatá: Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti 22-2, 2011, 1-3.
- Koós 2008* – J. Koós: Bronzkori „Kenyéridolok“ a Nagyrosványi telep. (Bronzezeitliche „Brotlaibidole aus der Siedlung von Nagyrosványi“) *Commun. Arch. Hungariae* 2008, 55-63.
- Königer 1977* – J. Königer: Gemusterte Tonobjekte aus der Ufersiedlung Bodman-Schachen I – Zur Verbreitung und Chronologie der sogenannten „Oggetti enigmatici“ In: *Tradition und Innovation. Prähistorische Archäologie als historische Wissenschaft. Festschrift für Christian Strahm. Internationale Archäologie. Studia honoraria* 3. Rahden 1977, 429-468.
- Kuzma 2002* – I. Kuzma: Výskum na trase optického kábla Budmerice – Jablonec. *AVANS 2001*, Nitra 2002, 96-101.
- Márton 1930* – L. Márton: Bronzkardjaink markolatának és hüvelyének csontdísztípményei. *Arch. Ért.* 44, 1930, 14-27.
- Novotná 1980* – M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. *PBF XIII-6*, München 1980.
- Olexa/Pitorák 2004* – L. Olexa/M. Pitorák: Parohové bočnice zubadiel z Nižnej Myšle. In: *Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen*. Nitra 2004, 309-318.
- Picoli/Zanini 2011* – A. Picoli/A. Zanini: The Corpus of the european enigmatic tablets. In: *Enigma. Un antico processo di interazione europea: Le Tavolette Enigmatiche. An ancient European interaction: the Enigmatic Tablets. XIV Supplemento Annali Benacensi. Cavriana* 2011, 34-37.

- Sidoli 2003* – C. Sidoli: Le cosiddette tavolette enigmatiche dell'età del Bronzo in Italia e nel loro contesto europeo. *Notizie archeologiche bergomensi* 11, 2003, 141-201
- Schalk 1992* – E. Schalk: Das Gräberfeld von Hernádkak. Bonn 1992.
- Šteiner 2009* – P. Šteiner: Keramický inventár otomansko – fuzesabonyského kultúrneho komplexu vo svetle nálezov z Barce I. Nitra 2009.
- Tihelka 1960* – K. Tihelka: Moravský věteřovský typ. *Pam. Arch.* 51-1, 27-135
- Točík 1959* – A. Točík: Parohová a kostená industria maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 3, 1959, 23-54.
- Točík 1962* – A. Točík: Nález maďarovskej keramiky v Budmericiach. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 9, 1962, 81-98.
- Uzelac 1975* – J. Uzelac: Predmeti od kosti i roga iz Vatina u zbirci Narodnog muzeja u Vršcu. *Starinar* 26, 1975, 131-141.
- Vladár 1973* – J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Willvonseder 1937* – K. Willvonseder: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. Wien – Leipzig 1937.

Die seit 1962 bekannte altbronzezeitliche Siedlung in Budmerice (*Točík 1962, 81*) wird von dem steilen Ufer des Bachs Gidra und den Befestigungslinien geschützt, die sich auf einer Luftbildaufnahme als hufeisenförmig gebogene dunkle Streifen zeigen (*Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995, 55, obr. 34; Kuzma 2002, obr. 74*). An der Fundstelle und in ihrer Umgebung hat man archäologische Ausgrabungen von kleineren Ausmaßen durchgeführt (*Farkaš/Cheben/Kuzma 1981, 491; Kuzma 2002, 96*). Aus der Flur und ihrer Nähe publizierte mal wiederholt zahlreiche Lesefunde (*Bátora 1985, 44; Bartík 1993, 13; Bartík/Voštínár 1992, 21, Bátora/Marková 1998, 27*). Heutzutage wird die Ansiedlung in Budmerice systematisch untersucht (*Jelínek/Vavák/Hlavatá 2011, 1*). Wir halten es für nützlich, vier Oberflächenfunde aus dem Innern des befestigten Areals zu veröffentlichen, die wir mit der Siedlungsaktivität der Maďarovce-Kultur in Zusammenhang bringen.

Ein mit Kupfergrün bedeckter Metallgegenstand (Abb. 1: 4) unterscheidet sich von den bekannten früh- und altbronzezeitlichen Dolchen durch die Befestigungsart des Griffs, einen schmalen Umriss der Klinge und einen asymmetrischen dachförmigen Querschnitt der Klinge mit Mittelgrat. Wir nehmen an, dass er in die Gruppe der weidenblattförmigen Artefakte gehört. Einige weidenblattförmige Messer, z. B. diejenigen aus den Gräberfeldern der Nitraer Kultur in Branč und Blatné (*Vladár 1973, 158; Bartík 2008, 62, obr. 2: 2*), können wir als seine typologischen Vorgänger bezeichnen. Dem Gegenstand aus Budmerice ähneln mit ihrem schmalen Umriss mit Griffdorn zwei „Bronzedolche oder -messer“, die „in der Schicht I“ der befestigten Siedlung der Otomani-Füzesabony-Kultur (nachstehend OFK) in Barca (*Hájek 1961, 72, Abb. 14*) gefunden wurden, und auch ein „weidenblattförmiger Gegenstand mit Griffdorn“ aus Grab Nr. 108 auf dem Gräberfeld der OFK in Hernádkak im mittleren Theißgebiet, der mit dem Exemplar aus Budmerice auch in dem asymmetrischen Querschnitt der Klinge übereinstimmt (*Schalk 1992, 369*). Wir nehmen an, dass ähnliche Messer oder Dolche als eine Sackgasse der Entwicklung der weidenblattförmigen Industrie bis zur fortgeschrittenen Stufe A2 der späten Altbronzezeit überlebt haben und den Gegenstand können wir mit dem Anfang der altbronzezeitlichen Besiedlung der Fundstelle zur Zeit der Aunjetitz-Maďarovcer Stufe der Maďarovce-Kultur in Zusammenhang bringen.

Die ursprüngliche Form einer leicht ovalen Knochen- oder Geweihscheibe mit abgebrochenem Unterteil (Abb. 1: 1) kennen wir nicht. Falls der abgebrochene Teil einen konischen Dorn geformt hat, könnte es sich um Teil eines Dolchknaufs handeln, der gewöhnlich aus Metall oder Knochen gemacht war (*Márton 1930, 14*). Es ist aber auch möglich, dass wir nur eine Hälfte des ursprünglichen Artefakts zur Verfügung haben, das zusammen mit einem identisch ausgeführten spiegelverkehrten Stück einen sog. Doppelknopf bildete, mit dem Riemen oder Textilien zusammengeknöpft wurden. Diese waren in der Alt- bis Jungbronzezeit vor allem in Nordeuropa verbreitet (z. B. *Broholm 1944, 19: 1-4*). Ein einzelnes, mit Spiralornamenten verziertes Exemplar aus Geweih entdeckte man jedoch auch an der Fundstelle Vršac im Südteil des Karpatenbeckens (*Uzelac 1975, 137, XII: 112*). Die dritte, wahrscheinlichste Möglichkeit ist, dass der Gegenstand aus Budmerice als dekorativer Aufnäher auf Kleidung oder Pferdegeschirr gedient hat und der abgebrochene Teil durch eine Öse oder Schlaufe repräsentiert wurde. Verschieden große Geweih-, Knochen- sowie Metallscheiben mit verzierter Stirnseite waren in der Alt- und am Anfang der Mittelbronzezeit auf dem Gebiet von Anatolien bis nach Mitteleuropa verbreitet (*David 2001, 51; Olexa/Pitorák 2004, 309, obr. 1: 5*). Die eingravierten Zierelemente – konzentrische Kreise, Halbbogen sowie Einstiche und deren Kombinationen – wurden in der Alt- und am Anfang der Mittelbronzezeit gewöhnlich an Metallzierden und Waffen des Hajdúsámson-Apa-Kreises angewandt. Das aus Bogen zusammengesetzte zehnzackige Sternmuster erinnert an die Verzierung der Köpfe von Sicheladeln oder der Nackenteile von Nackenscheibenäxten (*David 2002, 93, 113, 119; Bartík/Schreiner 2010, 20*).

Die Hälfte einer zweiteiligen Gussform diente zur Herstellung der Nadeln mit großem halbkugel- bis scheibenförmigem Kopf (Abb. 1: 3). In einem Vorsprung am Oberteil des Kopfes wurde offensichtlich eine Querlatte befestigt, die während des Gussverfahrens ein Querloch gebildet hat und gleichzeitig den Tonkern festmachte, der den massiven Nadelkopf entlastet hat. Die Rille von halbkreisförmigem Querschnitt, die zum Abguss einer Nadel mit einer Länge von 84 mm gedient hat, ist angesichts der Ausmaße des Nadelkopfes kurz, doch ihr Durchmesser (bis zu 7 mm) ist überdimensioniert. Daher nehmen wir an, dass der Rohling im Prozess der Herstellung durch Schmieden umgeformt und die Nadel dadurch verschmälert und verlängert wurde. Aus dem Verbreitungsgebiet der Maďarovce-Kultur in der Westslowakei kennt man Gussformen für die Nadeln mit halbkugel- bis scheibenförmigem Kopf aus der befestigten Siedlung in Veselé (*Bartík 1998, 27*). Die Durchmesser ihrer Köpfe betragen 23 bzw. 34 mm, d. h. dass die Nadel aus Budmerice mit ihrer Größe von 28 mm „in der Mitte“ liegt. Beim Überlegen welcher Nadeltyp in der Gussform aus Budmerice hergestellt wurde stützen wir uns auf die Form und Größe des Nadelkopfes sowie auf die Tatsache, dass er schräg gelocht war. Im Ausbreitungsbereich der Maďarovce-Kultur könnte es sich um die Scheibenkopfnadel handeln, die im Inventar aus den Maďarovcer Sied-

lungen und Gräberfeldern bisher nicht identifiziert wurde, aber die Gussform zu ihrer Herstellung schon (*Novotná 1980, 43; Bartík 1998, 27*). Wir nehmen an, dass die Gussform aus Budmerice am Anfang der Mittelbronzezeit von den Trägern der jüngsten Stufe der Maďarovce-Kultur gefertigt wurde.

Ein weiterer Gegenstand (Abb. 1: 2) zählt zur Gruppe der Funde, die als „Brotlaibidole“ bezeichnet werden. In der Slowakei findet man sie nur im westlichen Teil des Landes, in der Ostslowakei sind sie bisher nicht bekannt. Diese Situation kann sich natürlich ändern, denn die Brotlaibidole kommen auch an Fundstellen der OFK in Nordostungarn vor (*Koós 2008, 55*). In der Westslowakei binden sie sich ausschließlich an die Maďarovce-Kultur, und zwar an ihre Waag-, Nitra- sowie Gran-Eipel-Gruppe. Seit ihrer letzten Auswertung auf dem Gebiet der Slowakei (*Bartík/Bača 1999, 13*) ist die Zahl der befestigten sowie unbefestigten Fundstellen mit ihrem Vorkommen von 10 auf 14 und die Zahl der bekannten Exemplare von 58 auf 71 gewachsen. 16 dieser Funde stammen aus Siedlungsobjekten, wo ihre Datierung auch durch mehrere Schichten ermöglicht ist. Aufgrund des Vorkommens der Brotlaibidole in unteren sowie oberen Siedlungsschichten der befestigten Siedlung in Nitriansky Hrdádok ist ersichtlich, dass wir mit ihrer Herstellung schon seit der Anfangsstufe der Maďarovce-Kultur rechnen können (*Bartík/Bača 1999, 16*). Nach der Veröffentlichung des im Ausland aufbewahrten Verbands der Siedlungsfunde aus Maďarovce stellte es sich heraus, dass das erste Brotlaibidol im Rahmen der Slowakei (und Mitteleuropas) schon in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von Baron E. Nyári gewonnen wurde, der es im Jahre 1872 ans Museo Correr in Venedig schenkte (*Gili 1999, 54*).

Das Brotlaibidol aus Budmerice wurde einer mineralogisch-petrografischen Analyse unterzogen um die Herstellungsweise, Brenntemperatur und Herkunft des Rohstoffs zu definieren. Die Struktur der Keramikmasse entspricht einem sehr einfachen Herstellungsprozess – der Ton wurde gepresst und gerollt und der Gegenstand von Hand modelliert. Die Verkohlungsorganischer Reste verweist auf eine Brenntemperatur im Intervall von 600-700 °C in oxidativ-reduktiver Atmosphäre, in einem offenen Herd oder einem einfachen Ofen ohne die Möglichkeit, das Feuer zu kontrollieren. Die Keramikmasse, vor allem das zugefügte Magerungsmittel aus metamorphen Gesteinen, meistens Phylliten, entspricht der dickwandigen Keramik aus demselben Fundort. Das bedeutet, dass das Brotlaibidol aus Budmerice an Ort und Stelle hergestellt wurde (*Bartík/Gregor 2011, 117*). Aus der Fundstelle stammt ebenfalls ein unpubliziertes Fragment von einem weiteren Brotlaibidol (*Jelínek/Vavák/Hlavatá 2011, 1*).

Anmerkungen

¹ Für die Materialbestimmung und die wertvollen Ratschläge bedanke ich mich bei Mgr. Miloš Gregor, PhD, einem Angestellten des Naturwissenschaftlichen Museums des Slowakischen Nationalmuseums